

3. Мистецтво спротиву та роздуму: як мінялися київські графіті. *Вікенд* : веб-сайт. URL: <https://weekend.today/> (дата звернення 04.03.2025 р.).

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-545-7-14>

ECUMENICAL AND LOCAL COUNCILS IN THE PAINTING OF THE KYIV-PECHERSK LAVRA, HISTORY AND MODERNITY

ВСЕЛЕНСЬКІ ТА ПОМІСНІ СОБОРИ В ЖИВОПИСІ КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОЇ ЛАВРИ: ІСТОРІЯ І СЬОГОДЕННЯ

Bardik M. A.

*Candidate (PhD) in Art History,
Leading Researcher at the Scientific-
Research Department at the History
of the Kyiv-Pechersk Lavra
and Museology
National Preserve “Kyiv-Pechersk
Lavra”
Kyiv, Ukraine*

Бардік М. А.

*кандидат мистецтвознавства,
провідна наукова співробітниця
науково-дослідного відділу історії
Києво-Печерської лаври та
музейництва
Національного заповідник
«Києво-Печерська лавра»
м. Київ, Україна*

Собори були і є важливою частиною християнського церковного життя. У часи раннього Середньовіччя відбулись Собори, які увійшли в історію як Вселенські, під час яких були прийняті основні догмати Православної церкви. Соборне життя ними не вичерпувалося, і проходили інші Собори, рішення яких доповнювали канонічний кодекс Православної церкви. Поряд із Вселенськими та після розколу 1054 р. проходили Помісні Собори. Рішення, прийняті на Соборі однієї з Помісних Церков, згодом могли визнаватися іншими, якщо вони, наприклад, стосувалися питань віроучення.

Зображення Вселенських Соборів увійшли до числа провідних сюжетних ліній стінопису XVIII ст. таких київських храмів, як: Велика Успенська церква і Троїцька надбрамна церква Києво-Печерської лаври, Софійський собор. В Успенському та Софійському храмах були представлені усі Вселенські Собори, у Троїцькому – тільки Перший.

В історичній ретроспективі пальма першості належить «Вселенським Соборам», написаним у Святій Софії [1, с. 68]. Сім композицій містилися на стінах центральної нави і трансепта. Фатальну роль для них зіграло відкриття давніх фресок у 1843 р. Щоб розкрити фрески, бароковий живопис збили, частково він залишився під новим розписом.

Тепер ми можемо бачити зображення Першого Вселенського собору, написане у XVIII ст. і відреставроване. Крім нього на схилах склепіння невеликого компартимента західної частини храму збереглися написані Іосифом Желтоножським (1851) IV, V, VI та VII «Вселенські Собори» [2, с. 183–184, 303]. З точки зору історичної пам'яті вони, звичайно, надають деяке уявлення про принесені в жертву давнині барокові композиції, а з естетичної точки зору – сучасний відвідувач храму гостро відчуває невідповідність масштабності задуманих композицій «Соборів» тісному простору, виділеного для них. А ще й невіддале місцезнаходження: багатофігурні сцени бажано би неспішно роздивитись, а вони розташовані над проходом з притвору в основний об'єм храму і тому не затримують увагу надовго.

Думки про давньоруські часи вплинули і на долю «Вселенських Соборів» у Великій церкві в ім'я Успіння Пресвятої Богородиці Києво-Печерської лаври, але перед тим повернемось у XVIII ст.

Після пожежі 1718 р. у Лаврі Велика церква була перебудована й оздоблена бароковим розписом за новою програмою (1720-ті). Освячення Успенського храму відбулось у 1729 р., до цього часу були виконані розписи в його основному об'ємі. У числі сотень барокових композицій була серія масштабних за ідейним задумом багатофігурних композицій семи «Вселенських Соборів»: на стінах центрального нефа були написані зображення I, II, III Вселенських Соборів, на стінах трансепта – IV, V, VI і VII, що було зафіксовано в описі храмових композицій [3, арк. 28–28а зв.].

Відлунням настінних композицій та зображень деяких ікон стали розписи Троїцької надбрамної церкви Лаври (1734–1735). «Перший Вселенський Собор» з Успенського храму був запозичений художниками для Троїцького. Розміри останнього, безперечно, не давали можливості повністю повторити композицію, тому її виконали, опускаючи деякі композиційні складові, а деякі з них перенесли на прилеглі архітектурні площини. Знаменно, що в «троїцькому варіанті» «Собор», будучи «Першим» і єдиним, введено в іншу основну тематичну лінію – розкриття догмату Святої Трійці.

В Успенській Великій церкві тематичних ліній було багато, одну з них, формування догматичного кодексу Церкви, розкривала галерея «Соборів». Вона, на відміну від «троїцького» «Першого Вселенського Собору» не зберіглась у первісному вигляді. Уже в 1772–1777 рр. храмові розписи, у тому числі «Вселенські Собори», оновили художники на чолі з лаврським живописцем Захарією (Голубовським). Новим етапом в історії цих композицій стали 1840–1843 рр., коли вони, як більшість розписів інтер'єру, були заново написані лаврським художником Іринархом із помічниками. Свого часу ми присвятили

дослідження атрибуції та мистецтвознавчому аналізу цих розписів, зокрема «Вселенських Соборів»: авторство «Соборів» належало Іринарху і художникам, що працювали під його керівництвом, а датування визначалося липнем 1843 р. – жовтнем 1843 р. [2, с. 106–108, 113–116, 129]. Схематично в кольорі оновлений розпис Успенського храму замальовав Федір Солнцев (1843). «Собори» існували до 1893 р., коли стінопис ліквідували в процесі проведення капітального ремонту храму і для створення нового настінного живопису, навіяного ідеєю про давньоруський і візантійський живопис.

Можна вважати, що «Вселенським Соборам» пощастило: перед знищенням їх сфотографували, і ці архівні фотографії не згинули в полум'ї атеїстичних чисток у культурі, їх зберегли цінителі українського барокового православного мистецтва. Зараз фото знаходяться в колекціях Національного заповідника «Києво-Печерська лавра» та Національного художнього музею України, вони стали основою для відтворення композицій у відбудованому Успенському соборі Лаври (2000), якому виповнилося чверть століття.

У дискусіях про новий художній вигляд собору було прийнято рішення відродити Успенський храм в архітектурних і художніх формах українського бароко. Акварелі Ф. Солнцева поряд та архівні фото стали основою для розпису інтер'єру. Зображення «Вселенських Соборів», які організовують художній простір храму, виконували українські художники В. Прядка, О. Владимірова, Л. Дмитренко, Т. Дмитренко, А. Дмитренко, М. Дмитренко, В. Пасивенко.

Зауважимо, що у згаданих архівних візуальних джерелах зафіксовані «Собори», виконані Іринархом. Віддаймо йому належне: він замальовував зображення для того, щоб у подальшому написати його заново. У його стінописних композиціях присутні і текстові фрагменти, що фіксують фотографії. Це – текстові частини, включені, так би мовити, в «тіло» сюжетної композиції. Додатково в акварелях Ф. Солнцева та на деяких архівних фото бачимо ще й тексти під зображеннями «Вселенських Соборів»: стовпцями і в картушах. Пояснення знаходимо в архівних документах: це були правила, прийняті Вселенськими соборами [3, арк. 28–28а зв.]. Приміром, під «Першим Вселенським Собором» було написано 20 правил, під «Сьомим» – 22. У «корподиментах», картушах, – правила, прийняті Помісними Соборами [3, арк. 29–29а]. Таким чином, оновлюючи храмовий стінопис, Іринарх ретельно повторив вихідні композиції включно з їхньою змістовою частиною.

«Вселенські Собори» ХХІ ст., окрім деяких художніх особливостей, відрізняються своїм лаконізмом: замість написання правил Вселенських і Помісних Соборів архітектурні поверхні облицьовали

мармуровими панелями. І хоча ідея про відродження оригіналу була суспільно затребуваною і культурно обґрунтованою, з практичної (не богословської) точки зору декоративне, «мармурове», рішення є зрозумілим. Тексти церковнослов'янською могли відволікати увагу допитливих вірян від богослужіння, та й підтримання необхідної збереженості текстів вимагали б постійної уваги музейних наглядачів і реставраторів: хто знає, чи не схотілося б кому-небудь щось додати від себе до канонізованих текстів на кшталт графіті? Сучасній пересічній людині з її «кліповим мисленням» достатньо бачити зображення «Вселенських Соборів» із коротким пояснювальними написами (у згаданих вище архівних документах їх називали «хартіями»), а в разі актуалізації інтересу – додатково самостійно залучити літературні джерела або інтернет-ресурси. Про деталі відтворення композицій можна дискутувати, у той же час очевидно, що зараз тільки живопис Успенського собору Києво-Печерської лаври презентує цілісну галерею «Вселенських Соборів» як згадку про барокове монументальне малярство Києва XVIII ст. із впливами інших століть – XIX і XXI.

Література:

1. Болховітінов Євгеній, митрополит. Вибрані праці з історії Києва [упор., вст. ст. та дод. Т. Ананьєвої]. Київ : Либідь – ІСА, 1995. 488 с.
2. Бардік М. А. Оновлення монументального живопису Успенського собору Києво-Печерської лаври і Софії Київської в першій половині XIX століття : монографія. Київ, 2019. 310 с. : іл.
3. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського Фонд І. Справа 5412.